

भाई भगवानराव सूर्यवंशी यांचे जीवन व कार्य

विवेकानंद राजाराम माने
इतिहास विभागप्रमुख, क्रांतिअग्रणी जी.डी.बापू लाड
महाविद्यालय, कुंडल जि. सांगली.

प्रस्तावना:

भगवानराव सूर्यवंशी सांगली जिल्ह्यातील ज्येष्ठ क्रांतिकारक, शेतकरी कामगार पक्षाचे ज्येष्ठ नेते, गिरणी कामगार नेते आणि कष्टकरी मजूर जनतेचे पुढारी होत. भगवानराव सूर्यवंशी यांनी राज्यातील शेतकरी, कष्टकरी, कामगार व सर्वसामान्य जनतेच्या समस्या सोडविण्यासाठी मोठे प्रयत्न केले तसेच स्वातंत्र्य चळवळ, प्रतिसरकार, संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ, सीमा लढा इ. लढ्यात त्यांनी निष्ठापूर्वक कार्य केले. सातारा, सांगली व कोल्हापूर परिसरात डाव्या व पुरोगामी पक्षांच्या वतीने जी आंदोलने झाली त्यामध्ये भगवानराव नेहमीच आघाडीवर राहिले. भगवानराव सूर्यवंशी शे. का. पक्षाशी स्थापनेपासून एकरूप राहिले. पक्षाने दिलेल्या विविध जबाबदाऱ्या त्यांनी यशस्वीरीत्या पार पाडल्या.

स्वातंत्र्य चळवळीतील कार्य :

सांगली जिल्ह्यातील पारे या गावी १५ जुलै १९२५ रोजी भाई भगवानराव सूर्यवंशी यांचा जन्म एका शेतकरी कुटूंबात झाला. भगवानरावांचे वयाच्या ६व्या वर्षी शाळेत नाव दाखल केले. पारे गावात त्यांचे सातवी पर्यंत शिक्षण झाले. परंतु इच्छा व कुवत असतानाही त्यांना पुढील शिक्षण घेता आले नाही.

भारतीय स्वातंत्र्यलढा हा इतिहासातील महत्वपूर्ण अध्याय असून त्यातील सन १९४२ चे आंदोलन ही घटना महाराष्ट्रामध्ये अत्यंत महत्वाची मानली जाते. ग्रामीण खेड्यापर्यंत पोहचलेल्या या चळवळीत ज्ञात—अज्ञात राष्ट्रप्रेमी लोक सहभागी झाले होते. 'करा अथवा मरा' या संदेशाने म. गांधींनी स्वातंत्र्यासाठी लढण्यास हिंदी जनतेला शेवटचा संदेश दिला होता. परिणामी ही चळवळ मोठ्या प्रमाणावर सुरू झाली. तसेच जुन्या सातारा जिल्ह्यात ही चळवळ अधिक गतिमान झाली. अनेक कार्यकर्ते भूमिगत राहून आंदोलनात आंदोलनात सहभागी झाले. क्रांतिसिंह नाना पाटील यांच्या नेतृत्वाखाली भगवानराव सूर्यवंशी यांनी आपल्या परीने योगदान दिले आहे.

या काळात प्रथम तासगांव, इस्लामपूर येथे मोर्चे निघाले. त्यानंतर विठ्याला मोर्चा काढण्याचा विचार झाला. चिंचणी, मंगरूळ या ठिकाणी नाना पाटील, जी. डी. लाड व भगवानराव सूर्यवंशी तसेच शेकडो कार्यकर्ते बैठकीसाठी जमले होते. परंतु पोलिसांना खबर मिळाल्यामुळे ही बैठक अचानक रद्द केली. त्यानंतर पुढील बैठक ही गुप्तपणे घेण्यात आली व त्यामध्ये भूमिगत राहून आंदोलन करण्याचा निर्णय झाला. पुढे भूमिगत आंदोलनाचे लोण सर्वत्र पसरत गेले. भगवानराव सूर्यवंशी कुंडल—पारे परिसरातील एक सक्रिय कार्यकर्ते म्हणून सर्वात पुढे होते.^१

सेवादल आणि तुफान सेनेमधील योगदान :

सातारा जिल्ह्यात १९४३ ते १९४६ च्या उत्तरार्धापर्यंत भूमिगत चळवळ चालू होती. या आंदोलनात राष्ट्रीय पातळीवर एस. एम. जोशी, अच्युतराव पटवर्धन, अरूणा असफअली, राममनोहर लोहिया यांनी नेतृत्व केले. या नेत्यांच्या सभा कुंडल, पारे, रेठरे, मांजर्डे या ठिकाणी येथील कार्यकर्त्यांनी आयोजित केल्या. त्यामध्ये या परिसरातील सेवादलाचे स्वयंसेवक हेच तुफान सेनेचे प्रमुख कार्यकर्ते होते. इंग्रज सरकारने बंदी आदेश घालूनही या परिसरात सेवा दलाच्या शाखा चालू राहिल्या. त्यामध्ये भगवानराव

सूर्यवंशी यांचे कार्य महत्वपूर्ण आहे त्यांनी या परिसरात सेवादल व तुफान सेनेच्या माध्यमातून स्वातंत्र्य चळवळीस गती दिली. भगवानराव सूर्यवंशी हे या तुफान सेनेतील खास तुकडीचे सदस्य होते. प्रतिसरकारच्या या परिसरातील घटनांमध्ये भगवानराव सूर्यवंशी सहभागी होते.^३

स्वातंत्र्यानंतरचे कार्य :

भगवानराव आणि कामगार चळवळ :

क्रांतिकारकांच्या बलिदानातून भारतास स्वातंत्र्य मिळाले. आपले स्वराज्याचे स्वप्न साकार झाले पण स्वराज्याचे रूपांतर सुराज्यात झाले नाही. शेतकरी, मजूर आणि कामगार यांच्या पर्यंत स्वराज्याची फळे खऱ्या अर्थाने पोहचू शकली नाहीत. भगवानराव सूर्यवंशी यांनी समाजवादी—मार्क्सवादी विचार जोपासले होते. रशियात झालेल्या क्रांतीचा प्रभाव व परिणाम म्हणून ते कामगार चळवळीकडे ओढले गेले. १९४७ च्या शेवटी कराड जवळ असणाऱ्या ओगलेवाडी येथील ओगले ग्लास कामगार संघटनेच्या कामात ते सहभागी झाले. सांगली शहरात त्यांनी 'डेक्कन इंजिनारिंग' मध्ये कामगार युनियन स्थापन केली. पुढील काळात माधवनगर येथील कॉटन मिल मधील संप यशस्वी करार करून मिटविला. त्यामध्ये भाई भगवानराव सूर्यवंशी यांनी मोलाची कामगिरी केली व कामगार चळवळीला मोठी गती दिली. गांधी हत्येनंतर सांगली—माधवनगर या ठिकाणी जे ब्राम्हणविरोधी वातावरण निर्माण झाले होते ते त्यांनी शांत केले. भाई भगवानराव सूर्यवंशी यांनी या काळात जे खंबीर नेतृत्व केले त्यामुळे या परिसरातील अनेक कापड गिरण्या वाचल्या, परिणामी राष्ट्रीय संपत्तीचे रक्षण झाले. कामगारांचे पगार, महागाई भत्ता या संदर्भात त्यांनी कामगारांची बाजू घेऊन त्यांचे हक्क त्यांनी मिळवून दिले. कामगारांचे व्यापक हित लक्षात घेऊन त्यांनी १८ ऑगस्ट १९५३ रोजी 'मिरज तालुका गिरणी कामगार संघ' स्थापन केला.^३ शेतकरी कामगार पक्षाचा या परिसरात प्रभाव असल्याने ही 'शेतकरी कामगार पक्षा'ची कामगार युनियन म्हणून ओळखली गेली. पुढे या संघटनेने मिरज नगरपालिका कामगार, कष्टकरी, मजूरांचे प्रश्न सोडविले. भगवानरावांच्या कुशल नेतृत्वामुळे या परिसरातील सर्व कामगार लाल बावट्याच्या विचाराने संघटीत झाले.

भगवानराव सूर्यवंशी यांनी १९६५ ते १९७५ पर्यंत सांगली नगरपालिका नगरसेवक व त्यानंतर उपनगराध्यक्ष म्हणून काम केले. त्यांनी श्रमजीवी जनतेच्या माध्यमातून कामगार भवनाची भव्य वास्तू उभारली. सांगली परिसरातील डाव्या व पुरोगामी विचारसरणीच्या लोकांनी एकत्र येऊन विविध विषयांवर विचार विनिमय करण्यासाठी सोईची जागा म्हणून 'कामगार भवन'कडे आजही पाहिले जाते. शेतकरी कामगार पक्षाचे कार्यालय, वाचनालय, कामगार युनियन, श्रमिक महिला कार्यालय इ. कार्यालये आज या वास्तूमध्ये आहेत. पुढे त्यांनी मिरजेतही कामगार भवन बांधले. शेतकरी, कामगार, मजूर व कष्टकरी जनतेचे प्रतिक म्हणून त्यांनी १ मे १९८५ या कामगार दिनी ब्रॉझचा पुतळा उभा केला. मुंबईतील गिरणी कामगार लढ्याला पाठिंबा दिला. सांगली मिरजच्या कामगारांना मदत म्हणून ६७६२२ रु. ची आर्थिक मदत प्रा. एन. डी. पाटील यांच्या हस्ते देण्यात आली.^४ श्रमजीवी जनता आपल्या न्याय हक्कासाठी लढत असेल तेथे मदतीसाठी धावून जाण्याची परंपरा भाई भगवानराव सूर्यवंशी यांनी सुरू केली.

शे. का. पक्षातील कार्य:

क्रातिसिंह नाना पाटील यांच्या समवेत भगवानराव सूर्यवंशी यांनी शेतकरी कामगार पक्षाची धोरणे व स्वतंत्र पक्ष निर्मितीची कारणे सांगली—सातारा जिल्ह्यातून सभा, मेळावे यामधून स्पष्टपणे मांडली. पक्षातर्फे वेळोवेळी जे कार्यक्रम आखले गेले, आंदोलने केली, त्यात त्यांनी सक्रीय सहभाग घेतला.

संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ व सीमा लढा यामध्ये सहभाग:

मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्र व्हावा म्हणून जी आंदोलने झाली त्यामध्ये भगवानराव सूर्यवंशी सहभागी झाले होते. ज्यावेळी १९५६ साली पुण्यामध्ये संयुक्त महाराष्ट्र समिती स्थापन करण्याची पहिली बैठक झाली. शे.का.पक्ष आहे का? कोण आलेत का? असा प्रश्न साथी एस. एम. जोशी यांनी विचारला. त्यावेळी भाई भगवानराव सूर्यवंशी उभे राहिले आणि त्यांनी सांगितले होय, आम्ही हजर आहोत. शे.का. पक्ष आहे.^५ नंतर झालेल्या सर्व लढ्यात शे.का.पक्षानेच इतर सर्वांपेक्षा प्रभावी, नेत्रदीपक कामगिरी करून आपले योगदान सिद्ध केले.

त्यानंतर १९६० झाली मराठी भाषिकांचे अर्धेमुर्धे राज्य स्थापन झाले. संयुक्त महाराष्ट्र समिती मधून इतर पक्षांनी पळ काढला. त्यानंतर शे.का.पक्षाच्या सहकार्याने सीमा आंदोलन समिती स्थापन करून बेळगाव, कारवार, निपाणी, भालकी वगैरे मराठी भाषिक भाग महाराष्ट्रात सामील होण्यासाठी अद्यापही लढा द्यावा लागतो. हा प्रदेश महाराष्ट्रामध्ये विलीन करावा यासाठी पुन्हा आंदोलने सुरू झाली व सीमावाद सुरू झाला. या सीमा आंदोलनात ही भाई भगवानराव सूर्यवंशी यांनी अनेक वेळा सत्याग्रह करून तुरुंगवास भोगला आहे. सन १९५८ ते १९६४ अखेर महाराष्ट्र विधानपरिषदेवर भाईंची आमदार म्हणून निवड झाली या सहा वर्षांच्या कालावधीत लोकप्रतिनिधी म्हणून महाराष्ट्रातील अनेक प्रश्नांना वाचा फोडण्याचे आणि ते सोडविण्याचे उत्तम काम त्यांनी केले आहे. सांगली परिसरात संप, मोर्चे, सभा, मेळावे इ. मार्गाने हा लढा त्यांनी यशस्वी केला. भगवानराव सूर्यवंशी यांनी सीमावाद मिटावा यासाठी अनेक मार्गाने प्रयत्न केले. दाजीबा देसाई यांच्या नेतृत्वाखाली शे.का.पक्षाने मोर्चे, निदर्शने, सत्याग्रह व साराबंदी लढे उभारले. त्यामध्ये भगवानराव आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांनी सीमावासीयांना दिलासा देण्याचा प्रयत्न केला. सीमा आंदोलनाचे संघटनात्मक काम त्यांनी केले. संयुक्त महाराष्ट्र, सीमा लढा तसेच त्यांनी गोवा मुक्ती संग्रामातही आपल्या परीने योगदान दिले.^६

विविध आंदोलनांमधील सहभाग:

१९ ऑगस्ट १९६५ रोजी शे.का.पक्षाच्या वतीने कोल्हापूराला महागाई विरोधात मोर्चा निघाला झालेल्या बेळूट गोळीबोरात ५ आंदोलकांना हौतात्म्य पत्करावे लागले. त्याच दिवशी शे. का. पक्षाच्या भाई दाजीबा देसाई, उध्दवराव पाटील, प्रा. एन. डी. पाटील, नार्वेकर, भगवानराव सूर्यवंशी यांना अटक झाली. तेव्हा सांगलीमध्ये शे. का. पक्षाच्या नेतृत्वाखाली हजारो कामगारांनी गिरणी, कारखाने बंद पाडून सांगली सिटी पोलीस स्टेशनवर प्रचंड मोर्चा नेला. शेवटी भगवानराव सूर्यवंशी यांना सांगलीला आणून मोर्चेकऱ्यांची समजूत घालावी लागली. यावेळी त्यांना आणि शे. का. पक्षाच्या नेत्यांना नाशिक येथील कारागृहात ३ महिन्यांपेक्षा जास्त काळासाठी ठेवण्यात आले होते.^७ सातारा, सांगली व कोल्हापूर परिसरात डाव्या व पुरोगामी पक्षांच्या वतीने जी आंदोलने झाली त्यामध्ये भगवानराव नेहमीच आघाडीवर राहिले.

भगवानराव सूर्यवंशी हे १९५० ते १९९० पर्यंत पक्षाचे जिल्हा 'सरचिटणीस' राहिले. जनसत्ता, संग्राम मुखपत्राचे संपादक म्हणून काम केले. १९५८ मध्ये विधान परिषदेवर त्यांची निवड झाली. १९७२ च्या दुष्काळात त्यांनी येथील जनतेची सेवा केली. १९५३ व १९७४ ची शे.का.पक्षाची ऐतिहासिक अधिवेशने त्यांनी सांगली मध्ये यशस्वी केली. १९९५ च्या काटोल अधिवेशनाचे अध्यक्षस्थान त्यांनी भूषविले.^८ २३ मार्च २००८ रोजी भाई भगवानराव सूर्यवंशी यांचे वृद्धापकाळाने निधन झाले

निष्कर्ष :

एकंदरीत भगवानराव सूर्यवंशी यांनी राज्यातील शेतकरी, कष्टकरी, कामगार व सर्वसामान्य जनतेच्या समस्या सोडविण्यासाठी मोठे प्रयत्न केले तसेच स्वातंत्र्य चळवळ, प्रतिसरकार, संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ, सीमा लढा इ. लढ्यात त्यांनी निष्ठापूर्वक कार्य केले. सातारा, सांगली व कोल्हापूर परिसरात डाव्या व पुरोगामी पक्षांच्या वतीने जी आंदोलने झाली त्यामध्ये भगवानराव नेहमीच आघाडीवर राहिले. भगवानराव सूर्यवंशी शे. का. पक्षाशी स्थापनेपासून एकरूप राहिले. पक्षाने दिलेल्या विविध जबाबदाऱ्या त्यांनी यशस्वीरीत्या पार पाडल्या व मिळालेल्या संधीचा फायदा त्यांनी गोरगरिबांच्या कल्याणासाठी केला. कामगार भवन'कडे आजही पाहिले जाते. सांगली व मिरजेत शे. का. पक्षाचे कार्यालय, वाचनालय, कामगार भवन, श्रमिक महिला कार्यालय इ. कार्यालये या वास्तू उभारल्या. यावरून त्यांच्यातील नेतृत्वगुण स्पष्ट होतात.

संदर्भ:

१. माळी जी. पी., भाई भगवानराव सूर्यवंशी : जीवन आणि कार्य, प्रकाशक, सौ, सूर्यवंशी प्रभाताई, श्रमिक प्रतिष्ठाण, सांगली, जानेवारी, २००१, पृ. १२.
२. किता, पृ. १५.

३. कराडकर महेश (संपा.) भाई भगवानराव सूर्यवंशी, लेख, कष्टकरी जनतेच्या झंजावात भाई भगवानराव दाजी, लेखक भाई बाबासाहेब देसाई, प्रकाशक, भाई भगवानराव सूर्यवंशी अमृत महोत्सव गौरव समिती, सांगली, ऑक्टोबर, २००० किता, पृ. १२४.
४. किता, पृ. १२६.
५. दै. अग्रदूत, २४/३/२००८ पृ. ४
६. माळी जी. पी., उपरोक्त पृ. २७.
७. कराडकर महेश (संपा.) भाई भगवानराव सूर्यवंशी, लेख, स्वातंत्र्य सेनानी ते कामगार नेते, लेखक, कॅप्टन रामचंद्र लाड, उपरोक्त पृ. ५६.
८. मुलाखत : अॅड. अजित सूर्यवंशी, सांगली, दि. २३/१२/२०१५